

یافته‌های کارگاهی یک برنامه مستند؛
بررسی موردی مراسم عروسی در همدان
آزیتا رفیعی سرشکی^۱

چکیده

ازدواج به عنوان مبنای شکل‌گیری نهاد خانواده، مهم‌ترین واقعه در زندگی انسان‌ها، هم از دیدگاه زیستی و هم از منظر اجتماعی است. این مراسم، یکی از سنت‌های پسندیده نزد خداوند است. هر کشور، ملت و قومی با توجه به مسائل فرهنگی و ویژگی‌های مردم‌شناختی خود، برای برپایی مراسم ازدواج، آداب و سنت‌های خاصی دارد. امروزه بسیاری از آداب و سنت‌های مربوط به ازدواج در حال دگرگون شدن است، اما برنامه‌سازی در مورد سنت‌های گذشته در مورد این موضوع همچنان جذابیت‌های خاص خود را دارد. در این مقاله، به موضوع عروسی و آداب و سنت‌های آن به همراه مراحل برنامه‌سازی برای تولید ژانر مستند، به شیوه الگوهای استخراج شده از جلسات کارگاهی، پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: عروسی، خوازمی، زرمثقالی، خوازه‌کن، برنامه مستند، پژوهش

برنامه‌ای

---

۱. کارشناسی ارشد فرهنگ و زبان‌های باستانی، پژوهشگر شبکه جهانی جام‌جم
a.rafeesreshki@irib.ir

مقدمه

آیین ازدواج با مراحل و تشریفات باشکوه خویش که در گذشته‌ای نه چندان دور رخ می‌داده، امروزه از منظر جوانان جنبه تزئینی پیدا کرده است. هرچند تغییرات زندگی امروزه مجالی برای تدارک آیین کامل عروسی به شیوه گذشته را نمی‌دهد، اما روایت مجدد مراسم پیوند که یکی از سرگرمی‌های ویژه گذشتگان بوده است، از شیرینی و لذت آن نمی‌کاهد. آنچه در گذشته به نام مراسم عروسی در میان اقوام این سرزمین روی می‌داده، جزء لاینفک زندگی روزمره خانواده‌ها به شمار می‌رفته است.

در این مقاله، ابتدا الگوی یک پژوهش برنامه‌ای و سپس مراسم و آداب ازدواج در استان همدان (شهر همدان و شهرستان‌ها و روستاهای توابع) در چهار دهه شرح داده می‌شود.

مراحل پژوهش برنامه‌ای مستند

گام نخست برای تولید یک برنامه، انتخاب ایده مناسب بر اساس پژوهش برنامه‌ای است. مناسب‌ترین روش علمی برای دستیابی به یک برنامه با استانداردهای نوین برنامه‌سازی؛ انتخاب پژوهشگر برنامه‌ای است.

پس از انتخاب پژوهشگر برنامه، او شروع به جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز می‌کند که این اطلاعات برای تأمین سه رکن زیر صورت می‌پذیرد:

۱. خطّ اطلاعات (جمع‌آوری اطلاعات درباره موضوع برنامه به شیوه اولیّه و ثانویّه، طرح پرسش، طرح حادثه در حال وقوع، یافتن منابع تصویری برای بیان موضوع، جمع‌آوری اطلاعاتی که به دراماتیزه کردن برنامه کمک می‌کند و....)

۲. خطّ کشش (کشمکش، شخصیت‌پردازی، مسائل عاطفی، ایجاد کنجکاوی، واقعه، و....)

۳. ساختار (نمایشی، غیر داستانی، ترکیبی)

چنانچه برنامه‌ساز در یافتن ایده به نو بودن و روش‌های علمی دقت کند، به تهیه برنامه‌ای مناسب دست خواهد یافت. تهیه‌کننده یا پژوهشگر برنامه‌ای، برای مثال برای ساخت یک «مستند»، کلیاتی را باید بداند که از مجموعه پرسش‌های زیر به دست می‌آید:

۱. الگوی پژوهش موضوعی است یا دیدگاهی؟

۲. هدف آشکار و پنهان پژوهش چیست؟

۳. گروه سنی مخاطب کدام است؟ (تعیین مخاطب خاص یا عام، برون‌مرزی یا داخلی و...)

۴. اطلاعات مخاطب درباره موضوع چه میزان است؟

۵. قصد دارید چه واکنشی در مخاطب ایجاد کنید؟

۶. منابع بصری چه میزان است؟

۷. بودجه و زمان پژوهش چه مقدار است؟

۸. ژانر^۱ برنامه متناسب با ایده چگونه است؟

شاخصی که یک مستند را موفق می‌کند؛ نامگذاری مناسب، نحوه چیدمان عناصر برنامه - شیوه تقسیم اطلاعات - ضرباهنگ و استفاده مناسب از موسیقی است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 بعد از یافتن ایده که در اینجا شیوه مراسم سنتی عروسی در شهرستان و توابع استان همدان است، برای روشن شدن کار پژوهشگر برنامه‌ای، آنچه را که باید پژوهشگر به عنوان ابزار کار و جوهره ساخت یک برنامه به دست تهیه‌کننده و عوامل تولید برساند، طرحی مکتوب و کارساز است که ارائه می‌شود:

عنوان برنامه: از خوازمی تا پاتختی

۱. انتظارات مشترک بین مخاطب و برنامه‌سازان در زمینه طبقه‌بندی برنامه‌های تلویزیونی

موضوع: اجتماعی

درصد موضوع‌هایی که در هدف طرح دنبال می‌شود (در مجموع ۱۰۰ درصد باید باشد):

۳۰ درصد سرگرمی ۲۰ درصد آموزش

۱۰ درصد ارشادی ۴۰ درصد اطلاعات عمومی

هدف آشکار: نحوه اجرا و مراتب ازدواج در چهار دهه گذشته استان

همدان

هدف پنهان: تفاوت‌ها و آسیب‌شناسی انتخاب همسر تا مراسم عروسی و

میزان موفقیت‌های زوج‌ها از دیروز تا امروز

مرزهای موضوع: تغییرات و نحوه مراحل خواستگاری تا پایان مراسم

جشن عروسی

جذاییت برای طراح: موضوع بازسازی عروسی آن هم با شکل و شمایل

سنتی دارای جذاییت فوق‌العاده‌ای است.

جذاییت برای مخاطب: عروسی و پیوند یکی از زیباترین مراحل زندگی

بشر بوده و هست.

علت انتخاب موضوع: تغییرات در نحوه پیوند زناشویی در سه تا چهار

دهه اخیر در ایران و کمرنگ شدن شیوه‌های قدیمی و تأثیر مستقیم آن بر

پایداری پیوندها، علت اساسی انتخاب این ایده بوده است.

مخاطب: به ظاهر، مخاطب عام است، اما مخاطب «هدف» جوانانی هستند

که در آستانه انتخاب و ازدواج قرار دارند.

یونیت‌ها: با توجه به مراحل و مراتب عروسی به شیوه این شهرستان،

یونیت‌های بی‌شماری از خواستگاری تا پایان یافتن جشن عروسی در دست

یافته‌های کارگاهی یک برنامه مستند ❖ ۱۵۳

است که بر اساس زمان مقرر شده (در اینجا مدت کل ۶۰ دقیقه برآورد شده است) چیده می‌شود.

پیشینه طرح: شاید در خصوص مراسم ازدواج، فیلم‌هایی مستند و داستانی تهیه شده باشد، ولی این مستند با هدف به کارگرفتن منابع و اطلاعات بایگانی شده مکتوب در گذشته از نحوه مراسم ازدواج و مقایسه آن با ازدواج امروزی، کاری جدید به نظر می‌رسد.

تمرکز: بیشترین تمرکز بر حضور مؤثر ریش سفیدان خانواده‌ها در دادن مشاوره و میانجیگری است

خط کشش: تفاوت‌های بارز میان نحوه آشنایی تا پیوند میان زوج‌های گذشته و امروز

منابع و اطلاعات طرح

۱. استفاده از منابع بایگانی شده ۴۰ سال اخیر واحد فرهنگ مردم مرکز تحقیقات سازمان صدا و سیما
  ۲. مشاهده
  ۳. پژوهش میدانی (آیا تا به امروز از این مراسم بقایایی بر جای مانده است یا خیر)
  ۴. مصاحبه با افراد محلی
  ۵. خاطرات فرهنگیاران و ساکنان شهرستان همدان و توابع
  ۶. منابع تصویری؛ آلبوم عکس خانوادگی، فیلم‌های خانگی (آپارات، ویدئو)
- در بخش نریشن و گفتار فیلم: فیلم نریشن دارد و پیوند تصویری گذشته و حال از طریق گفتار راوی صورت می‌گیرد که بر روی سکانس‌های تألیفی خوانده می‌شود.

سکانس‌ها: در بخش بازسازی مراسم، سکانس‌ها تداومی خواهد بود. بقیه سکانس‌ها تألیفی است و راوی به تفاوت میان دو شیوه (قدیم و جدید) می‌پردازد. (سکانس‌ها؛ آشنایی دو فرد در محیط خارج از منزل، ازدواج سریع در دفترخانه - باشگاه - پایان ازدواج)

عنصر زبانی: یکی دیگر از عناصر خط کشش؛ عنصر زبانی است. بازسازی‌ها با گویش محلی این منطقه است.

سکانس آغازین: تاریکی محض؛ یکباره فضا با نور فانوس نفتی روشن می‌شود؛ صدای جمعیتی که با ذکر صلوات عروس را به سوی خانه داماد مشایعت می‌کنند.

سکانس پایانی: دستی در کادر می‌آید - دستی با ویژگی‌های دست نوعروسان امروزی، بازی با حلقه؛ نشان از تردید در بیرون آوردن و نگه داشتن حلقه ازدواج در دست.

گزارش شفاهی از نحوه اجرای کار

در جلسه‌ای که پژوهشگر برنامه با تهیه‌کننده مورد نظر برگزار می‌کند؛ نکات جذاب بازسای عروسی در چهار دهه گذشته را که شامل مراحل خواستگاری، مصلحت‌بینان، قند شکستن، بله‌بران، نامزدی، رخت‌بران، خرید عروسی، خنچه‌بردن، حنابندان، عقدکنان، مراسم شب عروسی (بردن عروس، سب زدن داماد بر سر عروس، نماز خواندن داماد) و روز پاتختی و سایر مراحل می‌شود در میان می‌گذارد که عناوین آمده همه به عنوان سرفصل‌هایی برای تهیه سکانس‌های فیلم مطرح می‌شوند.

مکان‌ها یا لوکیشن فیلمبرداری بسیار حائز اهمیت است و از پرجاذبه‌ترین عوامل ایجاد خط کشش به شمار می‌رود که به تهیه‌کننده پیشنهاد می‌شود. از آنجا که پژوهشگر برنامه از طریق روش‌های پژوهش میدانی و مشاهده به

یافته‌های کارگاهی یک برنامه مستند ❖ ۱۵۵

جمع‌آوری اطلاعات و مستندات خود دست یافته است، برای محل و مکان‌های مورد نظر، می‌تواند ایده‌های مناسبی ارائه دهد. این اظهارنظر می‌تواند لوکیشن، به اکسسوار^۱ طراحی دکور و انتخاب رنگ‌های محیط، پوشش بازیگران، گریم و... را دربرگیرد.

مراحل گزارش کتبی به تهیه‌کننده

پیشنهادها از این قرار است:

ساختار: مستند نمایشی با فرم ترکیبی (نمایش، مصاحبه، تصاویر آرشیوی، نمایه‌های گرافیکی و...)

تعداد و مدت زمان برنامه: برنامه ۶۰ دقیقه‌ای

موضوع: اجتماعی

رویکرد: سرگرمی - آموزشی

محتوا: بر پایه بایدها و نبایدهای مصوب و بیانیه مأموریت معاونت سیما و شبکه مورد نظر

محتوای آکادمیک قابل ارائه: منابع مکتوب با مجموعه‌ای از اسناد کتابخانه‌ای، فیش‌ها، مصاحبه‌ها، راش‌ها، تصاویر، عکس و صدا از فرهنگیان و مصاحبه‌شوندگان.

تصاویر لوکیشن: استفاده از فضای موجود یا بازسازی و طراحی فضای گذشته (استفاده از وسایل تزئینی مرسوم در گذشته؛ آویختن فرش، گلیم، پرده‌های رنگین در جایگاه عقد و شب‌خوابندگان و...)

ارائه آمار: برای استفاده میان سکانس‌های عروسی جدید و قدیم (از مرکز آمار ایران و مراکز ثبت احوال و دفاتر ازدواج و طلاق موجود استفاده می‌شود که ارائه آن از طریق مجموعه‌ای از نمودارها به صورت 3D و نمایه‌های گرافیکی ممکن می‌گردد)

۱. چیدمان وسایل دکور

سکانس‌های مصاحبه: در میان سکانس‌های بازسازی مراسم عروسی منابع صوتی: استفاده از موسیقی محلی و نواحی بر روی تصاویر و تیتراژ آغازین و پایانی، استفاده از آلات موسیقی محلی و گرامافون و... دیگر منابع تصویری پیشنهادی: استفاده از نمادها و نشانه‌های پیوند و عشق (سیب، انار و...) در جای جای سکانس‌ها اصولاً حضور پژوهشگر برنامه‌ای در کنار عوامل برنامه‌ساز، از آغاز تا پایان جریان برنامه‌سازی، عنصری حیاتی و لازم است. اوست که می‌تواند ارتباط عوامل تولید را با شاهدان عینی برای انجام مصاحبه‌ها، تهیه لوکیشن، مدعوین و سیاهی لشکر برقرار سازد و پل ارتباطی میان عینیت‌بخشی به تفکر خلاق خود و عوامل برنامه‌ساز باشد.

در زیر پژوهش انجام شده در مورد مراسم عروسی همدان آورده می‌شود:

خواستگاری (خوازمی)

خواستگاری، شرط اول ازدواج است که به گویش همدانی «خوازمی» (xâzmeni) نامیده می‌شود. در گذشته، خواستگاری از دختران فامیل و اقوام صورت می‌گرفت و اگر دختری مورد پسند واقع نمی‌شد یا دختری ازدواج نکرده در میان بستگان یافت نمی‌شد، به سراغ غریبه‌ها می‌رفتند. خواستگاران، ترجیحاً از مادر، خاله‌ها، عمه‌ها و خواهران پسر تشکیل می‌شدند، گزارش‌هایی هم آمده است که پدر و گاهی دایی پسر نیز به همراه دیگران به خواستگاری برده می‌شدند.

در این مراسم از خواستگاران با شربت و بستنی (در فصل بهار و تابستان) و چای و شیر گرم (در فصل پاییز و زمستان) پذیرایی می‌شد. این جلسه، تأثیر ویژه‌ای بر انتخاب‌ها می‌گذاشت؛ بنابراین هر دو طرف سعی می‌کردند مراسم خواستگاری به نحو مناسبی برگزار شود.

یافته‌های کارگاهی یک برنامه مستند ❖ ۱۵۷

پس از مراسم خواستگاری، خانواده پسر به انتظار پاسخ از سوی خانواده دختر می‌نشستند و در صورت شنیدن پاسخ مثبت مراحل بعدی آغاز می‌شد.

قند شکستن، شیرینی خوران، مصلحت‌بینان (مهریه بُران)

در این شب، ریش سفیدان خانواده (پدر بزرگ‌ها و مادر بزرگ‌ها) به همراه نزدیکان و خویشاوندان عروس و داماد برای قند شکستن و شیرینی خوردن به منزل پدر عروس می‌رفتند. پیش از برگزاری مراسم، خانواده داماد هدایایی از قبیل چند جعبه شیرینی، یک عدد کله قند، یک عدد انگشتر طلا یا انگشتر عقیق که روی آن نامه اطهار اطهار علیها السلام حک شده بود، به منزل دختر می‌فرستادند. گاهی این هدایا از سوی خانواده پسر به مجلس شیرینی خوران برده می‌شد.

در شب مصلحت‌بینان، میزان مهریه با صلاح بزرگان فامیل تعیین می‌شد. عمو یا دایی دختر به رسم قبول کردن وجه مهریه پس از ذکر صلوات، انگشتر تعارفی از سوی پسر را دست دختر می‌کرد، سپس شیرینی می‌خوردند و یکی از ریش سفیدان، کله قند را با ظرافت خاصی می‌شکست. سپس وعده روز «زر مثقالی» یا نامزدی را می‌گذاشتند.

روز زر مثقالی، نامزدی، دستگیران

یکی دیگر از مراتب مراسم عروسی، روز «زر مثقالی» یا «نامزدی» بود. در روز زر مثقالی، خانواده داماد یک آینه، دو شمعدان، دو عدد گلدان، یک شال ترمه، یک انگشتر الماس، یک دست لباس کامل و شیرینی به عنوان هدیه به خانه عروس می‌بردند و مورد احترام خانواده عروس قرار می‌گرفتند. در این روز، چند نفر جلوی در خانه می‌ایستادند تا به محض ورود «دامادان» (خانواده داماد) اسپند در آتش بریزند و گلاب بدهند و از مادر و خواهران داماد انعام

بگیرند. پس از نشستن و صرف چای، عروس خانم با دیسی مملو از شیرینی وارد می‌شد، همه کل می‌زدند و به احترامش بلند می‌شدند. عروس، دیس شیرینی را اول به طرف مادر شوهر می‌برد. اگر مادر شوهر خودش فردی خوشبخت بود، انگشتر را خودش به دست عروس می‌کرد، در غیر این صورت انگشتر را یکی از زنان خوشبخت مجلس به دست عروس می‌کرد. لفظ دستگیران به دورانی طولانی از نامزدی گفته می‌شد. به عبارت دیگر، زمانی که موعد عروسی، بر اثر فوت یکی از افراد فامیل یا مصادف شدن با ماه‌های محرم و صفر به تعویق می‌افتاد، می‌گفتند عروس و داماد در دوره دستگیران هستند.

رخت بُران

در فاصله میان خرید نامزدی و عقدکنان، چند نفر از افراد فامیل داماد و عروس با یک خیاط زن برای نهار به منزل عروس دعوت می‌شدند. بعد از صرف نهار، مراسم «رخت بُران» یا بریدن پارچه‌ها آغاز می‌شد. پارچه‌ها و لباس‌ها را در بقچه‌ای می‌گذاشتند و عروس هفت مرتبه از روی آنها می‌پرید. سپس یکی از خانم‌های خوشبخت مجلس یک قواره از پارچه‌ها را برای عروس قیچی می‌زد و خانم‌های دیگر هم مرتب نقل و نبات سر عروس می‌پاشیدند. در این مجلس همه پارچه‌ها، قیچی زده می‌شد و خیاط پارچه‌ها را با خود برای دوختن می‌برد.

قاصد و خوانده‌گن

خانواده داماد در دوران نامزدی ساعت مناسب عقدکنان را تعیین می‌کردند و فردی به نام «قاصد» را برای اعلام ساعت عقد به منزل عروس می‌فرستادند.

پدر و مادر عروس هم معمولاً برای احترام، با ساعت مقرر شده مخالفت نمی‌کردند و موافقت خود را از طریق قاصد به اطلاع داماد می‌رساندند. پس از موافقت بر سر زمان عروسی، زنانی از خانواده داماد برای دعوت از بستگان و آشنایان با یک دستمال ابریشمی نو و یک بشقاب نقره به منزل آشنایان دو طرف می‌رفتند و اهل خانه را برای شرکت در عقدکنان دعوت می‌کردند. به این زنان «خوانده‌گن» می‌گفتند.

عقدکنان

معمولاً مراسم عقدکنان، صبحگاهان بر پا می‌شد. وسایل سفره عقد را با یک حجله یا خنچه که اطرافش را با آینه، گل و چراغ‌های کوچک رنگی تزیین کرده بودند، می‌آوردند. درون خنچه پر از بشقاب‌های کوچکی بود که از اسپند، شمع، پسته و بادام، گیاه مورد یا مورت، چند قالب صابون، چند عدد تخم‌مرغ، کاسه‌ای عسل، روغن، لیمو، نخ‌های رنگی ابریشمی، سوزن و دیگر اشیای تزیینی تشکیل شده بود.

در منزل عروس هم سفره و سوزنی‌های گلدوزی شده رو به قبله در کف اتاقی مناسب پهن می‌شد و درون آن یک جانماز، یک عدد کلام‌الله مجید، آینه

و شعمدان، یک کاسه آب با برگ‌های سبز داخل آن و ظرفی نبات می‌گذاشتند. هنگام ورود خنچه، وسایل داخل آن به سفره عقد اضافه می‌شد.

زمانی که همه مدعوین و عاقد حضور می‌یافتند، عروس را بر سر سفره می‌آوردند و با اجازه مادر شوهر او را سر سفره مقابل آینه و جانماز می‌نشانند. در این وقت عروس، خود شمع‌ها را روشن می‌کرد و مادر داماد هم شانزده سکه طلا به عروس می‌داد تا لای انگشتان دست و پایش قرار دهد. در این هنگام عاقد قبالة عقد را می‌آورد و برای عروس توضیح می‌داد که شوهر آینده‌اش کیست و مهریه مقرر او چه مقدار است. عاقد چند بار جواب طلب می‌کرد. در این هنگام مادر شوهر یک لیره طلا به عنوان «زیر لفظی» به عروس می‌داد و آنگاه صیغه عقد جاری می‌شد. در این حین یکی از خانم‌ها مشغول خواندن سوره حضرت یوسف می‌شد و برخی دختران هم برای گشایش بخت خویش بر سر عروس قند می‌ساییدند و یکی از خاله‌های عروس پارچه‌ای رنگی (قرمز یا آبی) که به آن پارچه پیراهن عقد می‌گفتند، بر سر عروس می‌انداخت و با نخ‌های رنگی و سوزن، به خنده و شوخی می‌گفت: «زبان مادر شوهر و خواهر شوهرها را دارم می‌دوزم». در تمام این مدت، عروس چشمانش را بسته نگه می‌داشت. وقتی خطبه تمام می‌شد، یک نفر کودکی را در آغوش عروس می‌گذاشت و آرزو می‌کرد تا او نیز دارای فرزندی سالم شود. عروس چشمانش را مقابل قرآن باز می‌کرد و شمع‌ها را با برگ سبز درون کاسه آب خاموش می‌کرد. سپس یکی از دختران خانواده داماد، یکی از کله قندها را که بر سر عروس ساییده بودند، به اتاق مجاور، جایی که داماد با ساقدوش‌هایش نشسته بود، می‌برد و «خلعت» (پارچه پیراهنی) به عنوان مژدگانی می‌گرفت. عروس از سر سفره بلند می‌شد و در دستان مادر شوهر گلاب می‌ریخت. مادر شوهر هم گردنبندی به گردن عروس

یافته‌های کارگاهی یک برنامه مستند ❖ ۱۶۱

می‌انداخت و او را می‌بوسید. در این حین، داماد وارد اتاق می‌شد؛ همه به افتخارش دست می‌زدند و مبارک باد می‌گفتند و او را کنار عروس می‌نشانند. در پایان مراسم وسایل داخل خنچه عقد را در کیسه‌های پارچه‌ای می‌گذاشتند و برای عروس نگه می‌داشتند؛ زیرا آنها را مایه خیر و برکت خانه عروس می‌دانستند.

جهیزیه بران و تعویض رخت داماد

صبح روز عروسی، جهیزیه عروس را به منزل داماد می‌بردند. در این هنگام سیاه‌های از جهیزیه عروس، از سوی مادر داماد تهیه می‌شد. در ادامه، نمونه‌ای از رونوشت کامل جهیزیه که در تاریخ ۱۳۴۶/۶/۱ در شهرستان همدان، روستای «همه کسی» تهیه شده، آورده شده است:

با نام خدا
صورت جهیزیه دوشیزه فانوس، صبیبه مشهدی علی ذوالفقاری، عروس
آقای کربلایی رضا قلی حسینی
رختخواب، یکدست ۳۵۰ تومان
یخدان (صندوق)، یک جفت ۸۰ تومان
چراغ گردسوز، یک عدد ۷ تومان
چوب پرده، یک جفت ۱۰ تومان
پرده، یک جفت ۴ تومان
وسایل میان یخدان، ۴۰۰ تومان
بقچه حمام و سجاده، ۲۰۰ تومان
لباس داماد، ۱۵۰ تومان
سماور نفتی، یک عدد ۱۱۰ تومان

مجمعه مسی (سینی مسی)، دو عدد ۱۷۰ تومان

آینه بزرگ، یک عدد ۷۰ تومان

ذغالدان و انبر، دو عدد ۷ تومان

قالیچه دو قطعه (۱/۵ در ۲)، ۴۵۰ تومان

سفره نجمه، ۲۲ تومان

وسایل سفره، ۷۰ تومان

پُشتی، دو عدد ۸۰ تومان

جوراب پشمی، ۳ جفت ۱۵۰ تومان

کیسه حمام، ۱۵ عدد ۴۵ تومان

کیسه پول، ۴ عدد ۴۰ تومان

دیگ مسی، یک عدد ۵۰ تومان

قابلمه مسی، یک عدد ۲۰ تومان

جام مسی، ۶ عدد ۱۸ تومان

تشت حمام، دو عدد ۳۷ تومان

چوب لباسی، دو عدد ۱۴ تومان

جمعاً ۲۴۶۸ تومان تمام

اثر انگشت: کربلایی رضاقلی رضاقلی و مامضا: حسین حسینی (داماد)

رونوشت مال وجه (وجهی که پدر داماد به داماد بخشیده است)

بسم الله الرحمن الرحيم

اسباب و وسایل زیر را آقای کربلایی محمد حسینی پدر آقای حسین حسینی به عروس خود فانوس خانم صبیّه مشهدی علی ذوالفقاری به عنوان مال وجه بخشیده است، انشاءالله مبارک است.

رختخواب، دو دست ۶۰۰ تومان

قالیچه ۲/۵ در ۳/۵، یک عدد ۸۰۰ تومان

یافته‌های کارگاهی یک برنامه مستند ❖ ۱۶۳

سماور ذغالی برنجی، یک عدد ۱۴۰ تومان
تشت برنجی بزرگ و کوچک، دو عدد ۱۵۰ تومان
جمعاً ۱۷۶۵ تومان
اثر انگشت: علی ذوالفقاری

عصر همین روز که شب عروسی نیز بود، در منزل داماد مراسم تعویض رخت داماد برگزار می‌شد. لباس داماد و هدایای او را خانواده عروس در همان خنچه یا حجله تزیین شده می‌گذاشتند و به خانه داماد می‌فرستادند. لوازم داخل خنچه از این قرار بود: یک دست کت و شلوار، یک دست پالتو، کفش، کلاه، لوازم اصلاح صورت، عطر، تسبیح، پیراهن، جوراب و سایر وسایل که به سطح خانواده‌ها بستگی داشت. این رسم با حضور جوانان و ساقدوش‌های داماد صورت می‌گرفت که همواره با ساز و آواز و پایکوبی همراه بود. پس از تعویض رخت، داماد برای دیدن پدر زن خود به منزل عروس می‌رفت و پدر عروس هم گوسفندی زیر پای داماد قربانی و با اسپند از داماد پذیرایی می‌کرد.

مراسم عروسی

در این شب قبل از آوردن عروس به منزل داماد، بالای در ورودی میخی به دیوار می‌کوبیدند و مقداری عسل و روغن به روی آن می‌مالیدند. میخ را برای آن می‌کوبیدند که آن را پایه زندگی می‌دانستند که باید استوارتر کوبیده شود و عسل و روغن را برای شیرینی زندگی قرار می‌دادند.

عروس در خانه پدر با رواندازی سرخ بر سر، به انتظار داماد و خانواده‌اش می‌نشست. بعد از صرف شام، (هر دو خانواده در منزل‌های خویش) خانواده داماد با ساز و آواز وارد منزل عروس می‌شدند. پسری کوچک با پارچه‌ای که درون آن نان و سبزی بسته شده بود، هفت بار و هر بار به نیت آوردن هفت پسر و افزایش برکت کمر عروس را می‌بست. عروس با کمر بسته شده با نان و سبزی از منزل پدری خارج می‌شد. در این میان، اقوام داماد به مزاح و

شوخی و برای نشان دادن زیرکی دامادان (خانواده داماد) وسایلی را از منزل پدر عروس به سرقت می‌بردند. در مقابل، اعضای خانواده عروس مراقبت می‌کردند تا دامادان نتوانند سرقت را انجام دهند. این شرایط فضای شاد و مفرحی را هنگام بدرقه عروس که اغلب فضای اندوهناکی بود، ایجاد می‌کرد. هنگام آوردن عروس، خانواده داماد اسبی را تزئین می‌کردند و عروس را بر آن می‌نشاندند. اگر خانه‌ها به هم نزدیک‌تر بود، عروس را پیاده همراهی می‌کردند و در مقابل عروس، دخترانی خردسال با آینه و گل راه می‌رفتند.

هنگام ورود عروس، داماد با سید سببی که قبلاً در سفره عقد گذاشته شده بود و با کلاهی که هدیه گرفته بود، به بالای پشت بام می‌رفت و دو رکعت نماز شکر به جا می‌آورد، آنگاه کلاه را برای عروس پرتاب می‌کرد. اطرافیان، کلاه را می‌گرفتند و بر سر عروس می‌گذاشتند. سپس داماد از بالای بام مشغول پرتاب سبب‌های سرخ بر سر مدعوین می‌شد. مدعوین برای گرفتن سبب‌ها تلاش بسیار می‌کردند؛ زیرا آن سبب‌ها را خوش‌یمن می‌دانستند. پس از پایان این مراسم، عروس و داماد وارد منزل می‌شدند، در حالی که پدر داماد جلو

یافته‌های کارگاهی یک برنامه مستند ❖ ۱۶۵

پای هر دوی آنها گوسفندی قربانی می‌کرد. پدر داماد یا بزرگی از خانواده داماد، دست عروس و داماد را در دست هم می‌گذاشت و برایشان آرزوی سعادت و خوشبختی و دعای خیر می‌کرد. عروس وارد اتاقی که تزئین شده بود، می‌شد و مادر داماد چادر او را از صورتش کنار می‌زد و هدیه‌ای به عنوان «رونما» به عروس می‌داد.

پاتختی

در روز پاتختی که در واقع فردای شب عروسی است، در منزل داماد مهمانی نهار ترتیب داده می‌شد. از منزل پدر عروس هم شیرین پلو با مرغ فرستاده می‌شد. از پذیرایی‌های مرسوم این روز، پخت «قیماق» یا «کاجی» بود که این دسر یا پس‌غذا را مادر عروس برای مهمانی می‌آورد. در مراسم پاتختی، اقوام دو طرف هدایای خود را جداگانه به مادر داماد و عروس تقدیم می‌کردند و مادر داماد بنا به صلاح خویش، قسمتی از هدایا را به عروس و داماد تقدیم می‌کرد. معمولاً خانواده عروس به جای وجه نقد، وسایل مورد نیاز یا تزئینی برای عروس می‌آوردند تا همیشه به عنوان یادبود نزد عروس بماند و از این راه همدلی و علاقه خود را به دختری که از خانواده جدا شده به خانه بخت رفته بود، نشان بدهند.

جمع‌بندی

در جوامع مختلف و از فرهنگی به فرهنگ دیگر تنوع بسیار گوناگونی در ساخت و نحوه شکل‌گیری خانواده‌ها وجود دارد. مراسم ازدواج، یکی از مقدمات این شکل‌گیری‌هاست. این مراسم سنتی یا آیینی در کشورها، فرهنگ‌ها، ادیان، مذاهب، گروه‌های قومی و حتی طبقات اجتماعی مختلف به اشکال گوناگونی برگزار می‌شود. این مراسم، در مناطقی که هنوز رنگ و بوی سنت در آنها از میان نرفته، با آداب و آیین‌های متعددی همراه است. این آداب

و آیین‌های مختلف عروسی در مناطقی مانند همدان، ایده مناسبی برای برنامه‌سازی محسوب می‌شود. پژوهشگر برنامه‌ای پس از جمع‌آوری اطلاعات، اهداف، علت انتخاب موضوع، دلایل جذابیت برای مخاطب و پیشینه طرح را به تهیه‌کننده ارائه می‌کند و به این ترتیب مراحل ساخت و تولید یک برنامه مستند شکل می‌گیرد. استفاده از تصاویر، عکس‌ها، موسیقی و منابع صوتی دیگر می‌تواند بر جذابیت‌های برنامه بیفزاید.

منابع

۱. مراحل پژوهش برنامه‌ای مستند این مقاله، چکیده‌ای از جلسات کارگاهی است که از سوی مرکز آموزش صداوسیما در معاونت سیما از سوی استاد محمدرضا پاسدار تدریس شده است.
۲. داده‌های این مراسم از اسناد گنجینه واحد فرهنگ مردم مرکز تحقیقات، پوشه مراسم عروسی همدان، اخذ شده است.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی